

A természettudományi kifejezések szerepe Nemes Nagy Ágnes *Között* című versében

Jelen dolgozat Nemes Nagy költészetének olyan nyelvi rétegét igyekszik közelebbről megvizsgálni, amely az eddig megjelent munkákban sosem képezte a vizsgálat fő tárgyát, ugyanakkor érintőlegesen gyakran szóba került. A természettudományi kifejezések Nemes Nagy lírájának egyik legérdekesebb, legszokatlanabb rétegét jelentik. A szerző lírájára jellemző természeti-tárgyas nyelvi elemekhez hasonlóak előfordulnak például a világirodalom néhány tárgyias szerzőjénél,¹ de természettudományi kifejezések használata elég ritka. Leginkább Francis Ponge² és Gottfried Benn³ lírájában találhatók meg, illetve érdemes megemlíteni Eugène Guillevic *Euklideszi versek* című ciklusát, amely geometriai síkidomokat „szólat meg” versben.⁴

Mielőtt belekezdenénk a címben jelölt költemény elemzésébe, egy rövid elméleti bevezető keretében szeretnénk felvázolni, hogy milyen módon közelítjük meg a választott poétikai réteget.⁵

Az első adódó kérdés a tárgykörben az, hogy egyáltalán mit nevezhetünk természettudományos kifejezésnek?

A kérdésre ebben a dolgozatban csupán ad hoc választ adhatunk, ami a kijelölt vizsgálódási fókuszhoz igazodik. Azt nevezzük természettudományos kifejezésnek, ami valamilyen természettudomány szakterminológiájának részét képezi, illetve – még pragmatikusabban tekintve – valamilyen tudományos szakszótár vagy az idegen szavak szótárának részét képezi, ahol különböző szakmák és tudományágak szerint helye-

zik különböző kategóriákba a szavakat, hogy a címszó után rövidítve tájékoztassák a szótár használóit a szó tárgyköre felől. Kénytelenek vagyunk lemondani annak a nyelvészeti és nyelvelméleti problémának a tárgyalásáról, hogy hol húzható meg a határ a különböző nyelvi rétegek, jelen esetben a szakterminológia és a nyelv más regiszterei között.⁶

A második pedig az, hogy a kiválasztott nyelvi korpuszon belül milyen különbségek adódnak az idegenség fokát illetően?

Ha végigtekintünk a költői életművön természettudományos szavakat keresve, azt látjuk, hogy valójában csupán néhányat találunk, amelyek a köznyelvben nem túlságosan elterjedt, idegenül ható természettudományos szakszó.⁷ Ezen kívül többnyire olyanok szerepelnek, amelyek már az általános köznyelvbe átment, az általános műveltséghez tartozó szavaknak számítanak.⁸ Nemes Nagy Ágnes több interjúban is beszámolt arról, hogy a költészetét tekintve a közérthetőséget mennyire fontosnak tartja (persze, igyekezett elválasztani a kommunista rendszert kiszolgáló közérthetőséget a sajátjától⁹), s mindig próbált arra ügyelni, hogy a vers a szokatlan, újszerű elemek ellenére érthető maradjon.¹⁰ Talán ez is az oka annak, hogy többnyire a fent említett általános jellegű kifejezések találhatók meg lírájában. Természetesen nem beszélhetünk szigorú kategóriákról, mindig a befogadó nyelvérzéke dönt afelől, hogy egy szót mennyire tekint ismerősnek, megszokottnak vagy idegennek, váratlannak. Harmadik csoportként említjük azokat a nyelvi elemeket, amelyek már csu-

pán nagyon kevésse emlékeztetnek vagy utalnak valamilyen természettudományos nyelvi szférára.¹¹

Ezzel a csoporttal már érintünk is egy újabb problémát, a természettudományos szemlélet megjelenését a versekben. Vannak olyan versek az életműben, ahol meghatározó a természettudományra, természettudományosságra emlékeztető szemlélet, mégis a természettudományosságra csupán kevésse utaló szavak bukkannak föl bennük. Emiatt kérdésessé válik, hogy mi a fontosabb a versek vizsgálatakor: a nyelvi-képi anyag egésze, a vers történése, témája, vagy azok a néhol előkerülő szavak, amelyek furcsa hatást keltenek azzal, hogy a költészetben ritkán találkozunk velük. Nyilván az a legcélszerűbb, ha mindkettőt figyelembe vesszük, és a konkrét vers jellegzetességei szabják meg, hogy milyen nyomvonalon érdemes haladni az elemzés során.

Ahogy a természettudományi kifejezéseket is megpróbáltuk meghatározni, úgy nem mulaszthatjuk el a természettudományos vagy arra emlékeztető szemlélet definiálását sem, még ha csupán kísérleti jelleggel tehetjük is ezt meg, a dolgozat poétikai vizsgálódásait szem előtt tartva. Milyen értelemben mondhatunk egy verset vagy egy versrészletet természettudományos szemléletűnek vagy valamilyen természettudományos témára utalónak?

Chris Andrews az ún. tudományos vers műfajának tárgyalásakor Jakobson nyelveméleti modelljét alapul véve próbálja közelebről meghatározni, hogy mit is értünk tudományos vers alatt. Olyan költői szöveget, amelyben a poétikai funkció dominál, ugyanakkor olyan tárgyi tudás nyelvi „nyomai” találhatóak meg benne, ami eredetileg olyan szövegekre, nyelvre vonatkozik, ahol a referenciális funkció uralkodik; s olyan tudás alkalmazására készíti az olvasót, amelyet a természeti világ vizsgálatának egy módja által hoztak létre, meghatároz a hipotézisek nyílt versengése és empirikus kritériumok alapján ítélnék meg.¹²

Vajon ez a definíció alkalmazható-e Nemes Nagy poétikájára? A fent vázolt három kategória – amelyek segítségével a természettudományos kifejezések csoportosítását kíséreltük meg – közül leginkább az első kettőre érvényes a referenciális funkció megléte, tekintve, hogy ezek elég egyértelműen utalnak valamilyen természettudományos tudásra vagy témára (nyilván a kategorizálásra csak az anyag csoportosítása miatt van szükség, nem szigorú, elválasztó értelemben használatosak a kategóriák). Azonban nehéz lenne azt állítani, hogy Nemes Nagy versei nagymértékben készítenék az olvasót természettudományos tudás használatára, vagy az olvasó rákényszerülne ilyen típusú tudás alkalmazására a versek interpretálásakor.

Az ilyesfajta technikai műszavak, valamint az egzak tudományok, reál tudományok és természettudományok gyűjtőfogalommal jelölt tudományágakat összefogó csoportozatok másfajta nyelvi közegben, il-

letve kultúrterületen utalások formájában való megjelenésének analízise által képet kaphatunk arról, hogy a huszadik századi magyar irodalom miként fogadta be és alakította át az ún. „kemény” tudományok felől érkező inspirációkat. Még akkor is, ha az irodalmi színtér résztvevői a tudományos ismereteket általában az olyan közvetítő közegek és tudásformák révén fogadták be, mint a tudományos ismeretterjesztő- és népszerűsítő médiumok, a filozófia, a receptív sajtóanyagok vagy a tudományos fantasztikum világa, nem pedig a szigorúan specifikált szakmai képzések során (habár akadnak kivételek). A poétikai transzformáció oldaláról nézve az idegen textuális formák reprezentációjával mindig elkerülhetetlenül együtt jár, hogy a különböző tudományos, illetve tudományokhoz köthető világképek, szemléletek, modellek és ideológiák is felidéződnek, még akkor is, hogyha a szóban forgó szövegek új közege már igencsak eltérő.

A következőekben a *Között*¹³ című vers fontos szöveg-helyeit vesszük górcső alá. A versnek kiemelt helye van az életműben. Rengeteg tanulmányban írtak már róla, és több önálló tanulmányt¹⁴ is szenteltek már e Nemes Nagy költészetében nagyon fontos versnek. Gyakorlatilag ennek a versnek köszönhetően vált esztétikai kategóriává a *között*, a *közöttség* fogalma.¹⁵ Az életműben elfoglalt helye korrelál a versben foglaltakkal, a négy szövegcsoport közepén található, azaz „két félre vágja azt”, a harmadik kötet elején található, két-két kötetnyi vers között.

A vers első, második és negyedik versszaka tartalmaz a vizsgálódás nézőpontjából érdekes elemeket. Az első versszakban főképpen a második, harmadik és a negyedik sor.

*A levegő nagy ruhaujjai.
A levegő, amin szilárdan
támaszkodik madár s madártan,
az érvek foszló szélein a szárny,
egy percnyi ég beláthatatlan
következményű lombjai,
az élő pára fái, felkanyarodva
akár a vágy, a fenti lombba,
percenként hússzor lélegezni
a zúzmarás, nagy angyalokat.*¹⁶

A harmadik sor utolsó szava, a „*madártan*” elvont főnév váratlan hatást kelt a befogadóban, ennek több oka is van. Egyrészt már eleve a líra közegében szokatlan fogalomnak mondható, s Nemes Nagy verseiben sem fordul elő máshol. Másrészt pedig a „*madár*” szóval való viszonya, illetve a versszak metaforikus struktúrájában, metaforikus játékában elfoglalt pozíciója miatt.

Nyilván a „levegő közegére való szilárd támaszkodás” paradoxona az, ami ennek a képi és nyelvi szer-

kezetnek a centrumát alkotja. Elsőként a „*madár*” utalódik rá a saját természetes közegére, a levegőre. Viszont ez a „szilárd támaszkodás” képzetén keresztül történik meg, ami paradox módon ironizálja a „*madár*” és a „*levegő*” közegének banálisán egyértelmű egymásrautaltságát. Ezáltal kiemeli és felmutatja azt a tényt, ami egyébként az olvasó számára már túlságosan evidenssé vált, és némileg problematizálja is azt. Értelmezhetjük olyan módon is az előbbi szerkezetet, hogy nem a kettőjük viszonya kerül előtérbe, hanem a *levegő* közegének nyelvi problematikusága. A szerkezet talán a *levegő* szó azon jelentését próbálja meg kiemelni, hogy materiális-fizikai közegről van szó, s ezért van szükség nyelvileg a „*szilárdan*” módhatározóra és a „*támaszkodik*” igére, olyan szavakra, amik a föld közegére utalnak. Ugyanis a *levegő* szónak gyakran azok a jelentésárnyalatai kerülnek előtérbe a nyelvhasználatban, amelyek a légiesség, levegősség vagy az elvontság asszociációit erősítik, különösen a lírai nyelvhasználat területén. Azt is érdemes megemlíteni, hogy, ha őselemekben gondolkodunk (pl. föld, levegő, tűz, víz), akkor a *föld* és a *levegő* a szilárdság tekintetében a lehető legnagyobb különbséget alkotja meg, a vers ezen pontján, látens is, hiszen tudjuk, hogy a második versszak egyértelműen az elsőnek az ellentéte, a *föld* versszaka. Az őselemekben való gondolkodás viszont problematikusává válik az egész vers értelmezését illetően, mivel, ahogy az előbbi példából láthatjuk, pontosan ezeknek a szavaknak a jelentéstartományai dinamizálódnak a poétikai nyelv játéka során. Másfelől a két természettudományt jelölő szó, a *madártan* és a *földtan*, illetve egyéb természettudományos vagy arra emlékeztető szavak („*fagypont*”; „*porcok, forgók*”) versbeli megléte is arra figyelmeztet, hogy pontosan a természettudományos felfedezések kezdték ki időről-időre a történelem során a kultúra hagyományosan beállított, természetről szóló elképzeléseit, amelyek változást okoztak a nyelvben is.¹⁷

Másodikként a „*madártan*” elvont főnév utalódik a *levegő* közegére, ami mellérendelő viszonyban van a „*madár*” főnévvel. Az egész szerkezet egyik érdekessége, hogy a *madártan* meglétéhez is arra a közegre van szükség, amire a *madaraknak* szükségük van. Kimondatlanul marad az a banális tény, hogy a *madártannak madarakra* van szüksége, hiszen ezeknek a lényeknek a tanulmányozására jött létre ez a tudomány. Tehát az állati szféra és az emberi szféra is egy elemi természeti, materiális közegtől függ (a „*támaszkodik*” szó a ráutaltság jegyét hozza létre). A *madártan-levegő* kettősének viszonya úgy is interpretálható, hogy a *madártan* mint ember alkotta tudomány a légnemű közegre támaszkodik, tehát egy illékony, képlékeny dologra, entitásra; miközben szilárd tudást biztosító rendszerként szeretné prezentálni önmagát, és ennek a lehetetlensége, az ember alkotta tudomány tökélet-

lensége okoz némi látens iróniát.¹⁸ Illetve az is irónia forrása, hogy a *madártan* mindenképpen mesterséges rendszer, míg a *levegő* közeg természetes, s e kettő ellentéte vagy differenciája jön létre ezen a szöveghegyen, miközben mégis egymáshoz rendelődnek, vagyis az egyik ráutalódik a másikra.

A *madártan-madár-levegő* hármasának viszonyában a *madár* tekinthető testes lénynek, a *levegő* a már említett problematikusága miatt egyszerre tekinthető testi, illetve absztrakt entitásnak, a *madártan* pedig absztraktnak. A materiális-érzéketes-testi és az elvont létezők poétikai játéka bontakozik ki.¹⁹ Az egyszerre testitellen közeg, a *levegő* az, amihez egy testi és egy másik testtellen létező kötődik. A *levegő* közegének (már említett) képlékenysége, illékonyága, testi-testtellen kettősége az, ami által létre tud jönni a poétikai játék.

A versszak első befejezett mondata nyelvtanilag elválasztható az eddig tárgyalt második sorral kezdődő mondattól, de a szövegelemzés során az első sor metaforáját érdemes összevetni az eddig tárgyalt zárt egységnek²⁰ is tekinthető második és harmadik sorral. Nyelvtanilag a második sortól kezdve a versszak végéig vesszők választják el a tagmondatokat egymástól, de a második és a harmadik sor értelmi egységet képez, amit kiegészít a negyedik sor. A „*ruhaujjak*” képzetéről könnyen asszociálhatunk vászonra, s akkor ezen értelmezési lehetőség szerint a vásznon helyezkedik el a *madár* és a *madártan*. Az kérdéses marad, hogy a *levegő* azonosítható-e a vászonnal, mivel a *levegő* a birtokosa a ruhaujjaknak, s ezért érthetjük őket külön létezőkként és egybetartozóakként is. A „*támaszkodás*” és a „*ruhaujjak*” képzetek összekapcsolható olyan módon, hogy a „*támaszkodás*” egyfajta költői szinonimája lenne annak, hogy „oda vannak csipeszelve”. Ezen kívül még a negyedik sor „*foszló szélei*” képzeté miatt is összekapcsolhatóak, összejátszhatóak az első négy sor képei, de mégsem túl könnyen, csak áttételek segítségével.²¹ A „*foszló szélek*” és a „*szárny*” anaforikusan „*zárják*” egy képi egységgé az első négy sort, az ötödik sor elején lévő „*egy perccel*” mennyiségjelző egészen új elemnek számít, egy új rész kezdetének.

A negyedik sor egészen izgalmas interpretációs lehetőségeket enged meg a második és harmadik sor elemeinek viszonyában és mind a négy sor együttes vizsgálatában is, kiegészítve az első sor által a befogadóban létrejövő *vászon* képzetével.

Ha a *vászon* képzetét most még nem vonjuk be az értelmezésbe, s inkább a már fentebb tárgyalt *levegő-madár-madártan* hármasának és a negyedik sornak a viszonyára koncentrálunk, akkor a két anaforikus elem mellett nyilván a sor elején lévő „*érvek*” szó keltetheti fel a figyelmünket. A *madártan* kifejezésen kívül ez a másik, kifejezetten absztrakt elem a tárgyalt négy sorban, s talán az sem véletlen, hogy a *madártan* szó után következik, csupán egy névelő választja el őket.

A szó visszautal a *madártan* tudományára, az „*érvek*” lehetnek ennek a tudományos diskurzusnak az érvei. Az érveknek „*foszló szélei*” vannak, amiről valamiféle entropikus folyamatra asszociálhatunk, mindenesetre a negatív jelentéstartomány felé tolja el a *madártan*, a természettudományosság, vagy, legalábbis – ha önmagában, hermetikusan értelmezzük²² – a nyelviség, a retorika működésmódját az interpretációban. A „*szélei*” szóról pedig a periféria, perifirikusság juthat eszünkbe. Talán megengedhető egy olyan értelmezés, hogy az érveknek nemcsak a széle foszló, hanem a közepe avagy az egész is. Ebben az esetben egyfajta látens természettudományosság- vagy nyelvkritikaként is érthetjük az elemzett sorokat, a „*foszló érvek*” a hiábavaló retorika, a hiábavaló diskurzus poétikai sűrítménye. Egyébként ezen a szövegrészen is kimutatható Nemes Nagy modernista nyelvfelfogása, költészetének modernista jellege, ha feltételezzük, hogy az érveknek nemcsak széle, hanem közepe, voltaképpen magja is van, és ez lenne, vagy ebben lenne a nyelv mélyén rejtőző igazság, hír, amit a költő próbál felszínre hozni, megnevezni.²³ Így ez a szövegrész az általában vett nemes nagy nyelvelfogás és működésmód metanyelvi alakzata.

A „*foszló széleken*” jelenik meg a „*szárny*” (nemcsak nyelvi értelemben, hanem a sor végén vizuálisan is a *szélen*), ami szinekdochikusan jelöli a *madarat*, s nyilván a *madár* szó előző sorban való nyelvi előfordulására utal vissza. A „*szárny*” és a „*szélein*” szavak vizsgálatakor észrevehetjük azt az értelmezési lehetőséget, hogy a *szárny* a *madár* testének a széle, így a kettő még erősebben visszautal *madár* és *madártan* kettősére, mivel hogy a *szárny* szó tartalmazza – az előbb ismertetett módon – a mondatban korábban előforduló *széleket* (az érveket), tehát a kapcsolat a két elem között így is kimutatható. A *madár-madártan* kettősét összevetve a negyedik sorral az a változás történik meg, hogy ami ott még egész volt, itt már részleges minőség. Az „*érvek foszló szélei*” a *madártannak*, a „*szárny*” a *madárnak* feleltethető meg.

A második és a harmadik sorban található kijelentést már fentebb megkíséreltük ironikusan értelmezni, s a negyedik sorral is megtesszük ezt. Természetesen nagyon finom iróniáról beszélünk. A *madár* csak mintegy a tudományos diskurzus perifériáján tűnik elő, s akkor is csupán az egyik testrésze által jelölődik. A részlegesség a tudomány analitikus műveleteire utal, amire a tárgy tanulmányozása során szükség van, ugyanakkor pont abban áll a sor iróniája, hogy ez gyakran az egészlegesség – jelen esetben egy élőlény – „eltörléséhez vezet”, legalábbis nyelvi értelemben.²⁴ A tudományos diskurzus az adott tárgyról fontosabbá válik, mint maga a tárgy, túlnő azon, s kétségessé válik, hogy a nyelvi diskurzus egyáltalán elérje-e az adott tárgyat.²⁵ A második és a harmadik sor tagmondatának iróniája abban rejlik, hogy egy magát legitimálni

kívánó tudomány²⁶ milyen bizonytalan „*talajra*”, jelen esetben éppen *levegőre* épül; s ezt az iróniát viszi tovább a negyedik sor, immár a nyelviség, a retoricitás kritikája felé mozdulva.

Ami még a negyedik sor előtti tagmondatban mellérendelő viszonyban volt, a tárgy és a vele foglalkozó tudomány, az a negyedik sorban perifirikussá vált. A fenti értelmezést kiegészítve, talán arról van szó, s erre mutat rá a részleges és a periférikus jelleg, hogy a természettudomány csak a töredékét birtokolhatja, ismerheti és nevezheti meg tárgyának, mivel azzal, hogy eltárgyiasítja a létezőt, annak léte elrejtetté válik számára.²⁷ Az iménti gondolatot azzal a megfigyeléssel egészítjük ki, hogy a „*szárny*” szó a mondat végén evidensen „*a repülés eszköze*”, valamint, hogy a sor végén található: a felröppenés pillanatát, a szárnyalás kezdetét jelenti a szó vizuális pozíciója; s ez – hasonlóan az eddigiekhez – azt az értelmezést hívja elő, hogy az élőlény, az élet emblémájaként „*elillan, elröppen*” a mesterséges, „*megfogó*”, birtokló, bitorolni vágyó tudomány elől. Mintha a *madár* „*kinevetné*” a *madártant*. Mint ahogy a *madártan* már az előző sorban ironikussá válik, hiszen a *levegő-madár-madártan* elemeinek viszonyában a *levegő* közegére utalódik a *madarak* helyett, mintegy azt sugallva, hogy a *madár* és/vagy a *levegő* közege fontosabb, mint a *madártan*.

A második strófa közepén a *madártan* kiegészítéseként a *földtan* szót találjuk, a versben rendkívül sok olyan elem található, amely valamilyen módon egymást egészíti ki.

*És lent a súly. A sikon röghegyek
nagy, mozdulatlan zökkenései,
amint fekszenek, térdén állnak
az ormok és a sziklahátak,
a földtan szobrai,
a völgy egy percnyi figyelem-lazulás,
aztán megint a tömbök és a formák,
meszes csonttól körvonaltól
kövé gyűrődött azonosság.²⁸*

A versszak kevesebb üres helyet²⁹ tartalmaz, mint az előző, ennél fogva kevésbé enigmatikus. Vonatkozik ez mind a „*földtan szobrai*” szókapcsolatra, illetve a versszak többi részére is (természetesen nem lehet, vagy legalábbis nem ildomos a kettőt teljesen különválasztani egymástól). Egyszerűbb a vizsgált elem és a nyelvi környezetének szerkezete. Az első versszak sokkal absztraktabb metaforikát használ, míg a földről szóló rész „*földközeli*”, önmagához illően. Az első versszakban a „*ruhaujjak*”, a „*levegőn szilárdan támaszkodni*” paradoxitása, a „*madártan-madár*” szemantikai elemek mellérendelő viszonya és az emlegetett negyedik sor is nagyon megbonyolítja az értelmezést; míg a második versszakban sokkal kevesebb az

olvasásban zavart, törést okozó szemantikai elem, de egyúttal sokkal kisebb a váratlanság.

A „röghegyek; az ormok és a sziklahátak” leírása, megnevezése után újra megnevezi őket, kissé összefoglaló jelleggel, hogy aztán egy új részbe kezdjen a „figyelem” Nemes Nagynál egyébként is fontos³⁰ fogalmának előbuklásával. Hasonlóan az előző versszakhoz itt is vannak viszonylag jól elkülöníthető, „zártnak” tekinthető részek, amelyek egyúttal összefüggő egységet képeznek.³¹ A geometriai forma – „A síkon röghegyek” – kihangsúlyozódik azáltal, hogy a versszak végén is találunk ilyen jellegű kifejezéseket, mint „tömbök, formák vagy körvonal”.

Egy érdekes cserét tartalmaz a strófa középi szókapcsolat. A földdel foglalkozó tudomány „szobrai” azok a földi képződmények, amelyeket a „földtan” kutat. Tehát a nyelvi forma megfordítja azt a hagyományos elgondolást, hogy a természet eleve az embertől független, s őt történetileg megelőzően létező; s az emberi kultúra termékének³² tekinti, pontosabban annak egy részének, a tudományának. Ezen kívül még azt is sugallja, hogy a tudományért, a földtanért vannak a hegyek, domborzati képződmények. A tudomány fontosabb, mint a tárgy, éppen megfordítva, mint az előző versszakban.

Az előbb említett poétikai truvájnak, a megfordításnak fontos része a „szobrai” kifejezés használata. Szobrok alatt alapvetően az ember által készített szobrokat értjük, tehát ennek a szónak az előfordulásával is az emberi kultúra területén vagyunk, nemcsak a „földtanéval”. A tárgyalt nyelvi elem által megjelenített hármas struktúrában (föld (sík)-hegységek (szobrok)-földtan) kettő az emberi kultúra területéhez tartozik, valamint arra utal; egy pedig, bár a természet része, de a tárgyalt szókapcsolatban nem fordul elő, csupán virtuálisan van jelen: a korábbi versrészletek által értjük oda. Tehát egy bizonyos értelemben a szerkezet mindhárom eleme el van távolítva a természet eredendőségének előbbrevalóságát valló felfogástól.

A „szobrai” szó antropomorfizmus, ahogy arra az imént utaltunk, s ezt „készíti elő” az „ormok és a sziklahátak” „fekvése és térdenállása” antropomorfizmusa. Két antropomorfizmus közé vannak beszorítva az általánosan megnevezett tárgyak. Külön érdekesség, hogy a vizsgált sor a versszak „mérteni” közepén van, s a sorban egy természettudomány-ágot jelölő szó található, ennek a tudománynak pedig természetesen fontos része a metrológia.³³ Olyan, mintha a centrumban található földtan mértana a versszak többi részében „hatna”, mint szemlélet, hiszen – ahogy már említettük – a versszak első és második felében is találhatóak geometriai jellegű kifejezések.

Az egy sornyi harmadik versszak után következő negyedik versszakban először is a „fagypon alatti éj”, má-

sodszor pedig a „porcok, forgók...” szövegrészekre lehetünk figyelmesek.

*A sziklák roppanásai.
Amint a nap átlátszó ércei
már-már magukba, fémme a követ,
ha állat járja, körme füstölög,
s köröznek fent a sziklafal fölött
az égő paták füstszalagjai,
aztán az éj a sivatagban,
az éj, amint kioltja s kömivolta
magváig ér, fagypon alatti éj,
s amint hasadnak és szakadnak
a porcok, forgók, kölapok,
amint feszítik véghetetlen,
széthasgató önkívületben
a fehér s a fekete mindennapos
néma villámcsapásai –³⁴*

A „fagypon alatti éj” s annak legfőképpen a „fagypon” szava más szerepet játszik, mint az első két szakaszban kiválasztott s elemzett szövegrészek. Sokkal kevésbé kerül poétikailag érdekes, különleges helyzetbe. Lényegében egy hőtani kifejezésről beszélünk, ami egyszerűen meghatározza az éjszaka hőmérsékletét, pontosabban hozzá képest határozódik meg az „éj” hőmérséklete. Ebben az esetben nem beszélhetünk olyan képi és nyelvi értelemben vett játékról, mint a fönt előtérbe állított kifejezések esetében.

A versszakot tekintve a természettudományos kifejezések előfordulásánál sokkal fontosabb a szakaszban megjelenített hőtani folyamat. A szélsőséges hőmérsékletváltozás kövekre tett hatása íródik meg versben. Egy nagyobb szövegegység válik természettudományossá, s ehhez csak egyetlen természettudományos kifejezést használ a költő, tehát a költői nyelv által is képes az olvasóban felidézni a természettudományosság képzetét. A figuratív nyelv által a szakasz következetesen „leírja” a nevezett folyamat állomásait, mindig pontosan a sorok kezdetéhez igazítva a részfolyamatok kezdetét. Először a hőmérsékletemelkedés, aztán annak csökkenése, végül pedig a kövek széttöredezése kerül „bemutatásra”. Az előző mondatok idézőjelei szándékosan próbálnak meg rámutatni egy fontos különbségtételre. Hasonlóan ahhoz a Nemes Nagy költészetével kapcsolatban tett (és ő általa is hangoztatott³⁵) megállapításhoz, hogy a költő filozófiai hangulatú verseket ír – nem pedig filozófiai tanköteményeket, amelyekben a filozóféma több lehet, mint hangulati elem³⁶ –, egy ilyesfajta kijelentést mi is megteszünk a versek természettudományosságával kapcsolatban. Pontosan attól válnak elegánssá és izgalmassá a természettudományos nyelvi elemek és a természettudományos szemlélet meghatározta versrészletek vagy akár egész versek az életműben, hogy nem didaktikusan vannak az olvasóra

mintegy „rákényszerítve”, nem természettudományos tankölteményeket ír a lírikus;³⁷ inkább Nemes Nagy költői világának szerves részeként (annak minden ismeretelméleti és filozófiai problémáival együtt) prezentálódnak, a nagyobb egészbe illeszkedve. Ugyanakkor természettudományos ismeretekre is utalnak az ilyen jellegű részek a versekben, ezáltal valamilyen szinten mégiscsak közvetíti azokat a vers, tehát – bár nagyon csekély mértékben – mégiscsak van didaktikus ízüik.³⁸

A természettudományok és a kultúra más szegmenseinek viszonyában is elgondolkodtató a költemény negyedik szakasza. Mindenképpen van egy olyan eredmé-

nye a természettudományos nyelvi rétegek előfordulásának, hogy olyan nyelvi területeket, nyelvi világokat közelít egymáshoz, amelyek hagyományosan elég távol esnek egymástól.³⁹ A természettudomány nyelve közeledik az irodalom, azon belül pedig a líra nyelvéhez. Közvetve pedig a bölcsészettudomány, az irodalomtudomány nyelvéhez, mivel Nemes Nagy költészetével elsősorban irodalomértelmezők, irodalomkritikusok foglalkoznak; előfordulhat, hogy egy olvasó elsősorban a Nemes Nagyról szóló szekunder irodalomban találkozik először a költő verseivel vagy az azokról szóló irodalmon keresztül értesül a versek jellegéről.

JEGYZETEK

- BERTA Erzsébet, *Nemes Nagy Ágnes és a tárgyi-as lírai kifejezés mód*, Alföld, 1980/5, 48–59.
- Magyar nyelven korábban csupán egy idevágó versciklus jelent meg. Francis PONGE, *A dolgok elfogultsága*, ford. SZABÓ László, Nagyvilág, 2010/10, 783–807. Majd 2016-ban egy bővített vers- és esszégyűjtemény: Francis PONGE, *A dolgok oldalán*, ford. SZABÓ Marcell, TÓTH Réka, VARGA Máttyás, Bp., L'Harmattan, 2016.
- Két válogatott kötet jelent meg magyarul. Gottfried BENN *Versei*, válogatta HAJNAL Gábor, Bp., Európa, 1991 (LyraMundi). Gottfried BENN, *Kígyóból a kanyar: válogatott versek*, ford. MOHÁCSI Árpád, Pozsony, Kalligram, 2012.
- GUILLEVIC, *Föld és víz*, szerk. SOMLYÓ György, Bp., Európa, 1962, 158–172.
- Az írásmű egy nagyobb dolgozat részét képezi. Ehelyett le kell mondanunk a verselemzést megalapozó irodalomtörténeti és hosszabb – elméleti bevezető prezentálásáról, de bízunk benne, hogy így is elég széles perspektívát nyújtunk az olvasónak a lábjegyzetek segítségével.
- A problémát a következő előadás járja körül: SZÖLLŐSY-SEBESTYÉN András, *A tudományos és a szaknyelvek megkülönböztetése = A magyar nyelv rétegződése*, szerk. KISS Jenő, SZÜTS László, Bp., Akadémiai, 1988, II, 949–963.
- Pl. „Préselődik szilúr, devon...” *A föld emlékei* című versben vagy „extraszisztólés” a *Dalszöveg* címűben. NEMES NAGY *Összegyűjtött versei*... , i.m., 135 és 118.
- Pl. „napégyenlőségi” (*Vihar*); „Bak-térítő” (*Tavas felé*) vagy „széndioxidot” (*Széndioxid*) stb. *Uo.*, 80, 15 és 101.
- Pl. NEMES NAGY Ágnes, *Író és közélet: Szerdahelyi István interjúja* = N. N. Á., *Az élők mértana*... , i.m., II, 297–305.
- Pl. A Lator Lászlóval folytatott egyik interjú során a „harántcsikolt akarát” szóösszetétel „harántcsikolt” szaváról azt mondja, hogy „elrontotta”, mert azt hitte, hogy ez közérthető szó, később kiderült számára, hogy nem az. NEMES NAGY Ágnes, *Ekhnáton éjszakája: Lator László beszélgetése Nemes Nagy Ágnessel* = *Uo.*, 397.
- Pl. „porcok, forgók...” (*Között*); „A negyven ezer kilométeres föld...” (*Hadjelvény*) stb. NEMES NAGY *Összegyűjtött versei*... , i.m., 79. és 9.
- Chris ANDREWS, *Poetry and cosmogony: science in the writings of Queneau and Ponge*, Amsterdam – Atlanta, Rodopi B. V., 1999, 5–6.
- NEMES NAGY Ágnes *Összegyűjtött versei*, szöveg-gond. LENGYEL Balázs, Bp., Osiris, 2003 (Osiris klasszikusok), 79–80.
- Pl. LENGYEL Balázs, *Között = Erkölcs és rémület között: In memoriam Nemes Nagy Ágnes*, szerk. LENGYEL Balázs, DOMOKOS Máttyás, Bp., Nap, 1996 (In memoriam), 196–212.
- NEMES NAGY Ágnes, *Látkép, gesztenyefával (Kabdebó Lóránt interjúja)* = N. N. Á., *Az élők mértana: Prózái írások*, szerk. HONTI Mária, Bp., Osiris, 2004 (Osiris klasszikusok), II, 246.
- NEMES NAGY *Összegyűjtött versei*... , i.m., 79.
- Thomas S. Kuhn híres, tudományos paradigmákkal és paradigmaváltásokkal foglalkozó munkájában írja a következőt a kopernikuszi fordulatról: „... a Kopernikuszt követő csillagászok, amikor a Naptól megvonták a hagyományos »bolygó« elnevezést, nemcsak azt tanulták meg, hogy mit jelent a »bolygó«, vagy micsoda a Nap, hanem úgy változtatták meg a »bolygó« szó jelentését, hogy az a megkülönböztetésnek jól használható eszköze maradjon abban a világban, ahol nemcsak a Napot, hanem az összes égitestet is másképp látták, mint azelőtt.” Thomas S. KUHN,

A tudományos forradalmak szerkezete, ford. BÍRÓ Dániel, Bp., Osiris, 2000 (Osiris könyvtár. Filozófia), 135.

18 Vö. Gadamer ironikus mondatával, amelyet a világtörténelem nagy korszakainak kultúrnyelveiről, tudománytörténeti szempontból tett megállapításait követően ír: „Az emberiség azóta csak a matematikai természettudományokban és a belőle kinőtt technikában rendelkezik egy olyan nyelvvél, melyet senki nem beszél és mindenkinek tudnia kell” Hans-Georg GADAMER, *A nyelvek sokfélesége és a világ megértése*, Athenaeum, 1991/1, 5–6. idézi VARGA Máttyás, *Időtlenesség a múlandóságban: Nemes Nagy Ágnes költészetének ismeretelméleti problémafelvetéséről*, Pannonhalmi Szemle, 1996/3, 96.

19 E két minőségnek az egyszerre való fennállása általában is jellemző Nemes Nagy költészetére. Lásd POMOGÁTS Béla, *A történelmi reflexiótól a létköltészetig: Nemes Nagy Ágnes lírájáról*, Literatura, 1981/1–2, 208.

20 Összetett kérdés, hogy ebben a költészetben mit tekintünk zárt és nyitott struktúrának. Nemes Nagy stílusa rendkívül elliptikus-nominális a középső két kötetben. Ami azt jelenti, hogy a képek, nyelvi jelek töredékességükben hermetizálódnak, ami egyfajta zárttság, nyilvánvalóan, ugyanakkor ezáltal „potenciális sokjelentetűség-re” tesznek szert, ami viszont nyitottá teszi őket az értelmezésben (Lásd: SCHEIN, *Nemes Nagy Ágnes költésze*, Bp., Belvárosi, 1995, 41–42.).

21 Nemes Nagy és az újholdasok költészetére egyébként is jellemző ez a fajta „távoli asszociációkat összekötő metaforikusság”, amelynek a gyökereit az avantgárdban, leginkább a szürrealizmusban található meg, mégis jelentős

- különbség van a kétféle versépítés között. Lásd LENGYEL Balázs, *Között. . . , i.m.*, 200.
- 22 A hermetizmus értelmezési irányáról általánosságban lásd: SCHEIN Gábor, *Kitérő: a hermetizmus fogalmáról és poétikájáról* = S. G., *Poétikai kísérlet az Újhold költészetében*, Bp., Universitas, 1998, 229-244.
- 23 „Nemes Nagy szerint a költői szövegnek az a feladata, hogy egyfajta alternatív szemantikai és kognitív, pontosabban egy ún. »értelmen túli teret«, »határsávot« konstruáljon – melynek létrehozása a versben önmagában egyébként »életveszélyes« és »irtóztatós lelki teljesítmény« –, egy olyan körvonalazhatatlan teret, amely, ha sikerül asszociációink határait továbbtágítani, egyfajta hermeneutikai helyet, otthont biztosíthat eddig a nyelv által megnevezhetetlen, kifejezhetetlen léttapasztalatoknak, névteleneknek.” LEHÓCZKY Ágnes, *Az amnézia poétikája. – Nemes Nagy Ágnes: Egy pályaudvar átalakítása, 1. – Táguló körök: tanulmányok, dokumentumok az Újholdról és utókoráról*, szerk. BUDA Attila, Bp., Ráció, 2014, 54.
- 24 Bruno Latour tudományelméletében például nagyon fontos szerepet játszanak a különböző feljegyzések [inscriptions], amiket a tudós-kutató azért készít, hogy a kutatás helyéről elmozdulva [mobilization] képes legyen egy fontos megfigyelést távolibb helyen bemutatni, hihetővé tenni; vagy azért, mert ezek a megfigyelések új megvilágításba helyezhetnek a „papíron” (!) egy korábbi tudományos problémát. Bruno LATOUR, *Visualisation and Cognition: Drawing Things Together*, <http://worrydream.com/refs/Latour%20-%20Visualisation%20and%20Cognition.pdf>, 1–30. Számunkra itt most az elmélet mobilizációról szóló része fontos, azzal a kiegészítéssel, hogy a „megváltozhatatlan” [immutable] feljegyzés nélkül a kutató képtelen lenne további kutatásokat folytatni, mert örökké lokális maradna a megfigyelői tapasztalata, mint a Sakhalin szigeten élő őslakosoké, szemben az odautazó La Perouse-zal. Uo., 5. A Nemes Nagy-elemzéssel összekapcsolva az előzőeket, úgy érthetjük a fenti értelmezést, hogy a konkrét helybéli, jelen esetben animális, egészes tapasztalat mindenképpen elvész, és különböző feljegyzés-részletekké válik.
- 25 Mint ahogy a dekonstrukció sem bízik a világra való nyelvi referálás lehetőségében, sőt akár lehetetlennek tartja azt. Lásd: Hans Ulrich GUMBRECHT, *Hangulatokat olvasni: Hogyan gondolhatjuk el az irodalom valóságát napjainkban?* Prae, 2013/3, 10.
- 26 Laki János írja Kuhn tudományelméletével kapcsolatban: „... a tudás nem azért mentes a szubjektivitástól, mert mintegy a tárgyi valóság lenyomata az érzékszervekben és az elmében, hanem mert nyilvános és társadalmilag fenntartott standardok és kritériumok szerint ítélt tudományos közösség minősíti érvényesnek.” LAKI János, *A tudomány természete: Thomas Kuhn és a tudományfilozófia történeti fordulata*, Bp., Gondolat, 2006, 181.
- 27 A két fogalmat heideggeri értelemben használjuk, és nyilván egy heideggeri értelmezési kísérletről van szó. „Az újkori tudomány [...] Mint a létező kalkulárikus [rechnende] eltárgyasításának módja, maga az akaratra törő akarat által tételezett feltétel, mely által az akarat lényegének uralmát biztosítja. Minthogy azonban a létező minden eltárgyasítása a létező birtokba vételében és biztosításában áll, és ebből a létezőből teremti lehetőségének folyamatos fennállását, az eltárgyasítás makacsul ragaszkodik a létezőhöz, és ezt már a létnek tekinti. A létezőhöz való minden viszonyulás ily módon a létről való tudást tanúsítja, ugyanakkor azonban képtelenné tesz arra, hogy önmagunkból eredően e tudás igazságának törvényébe álljunk.” MARTIN HEIDEGGER, *Útészó a Mi a metafiziká?-hoz* = M. H., *Útjelzők*, Bp., Osiris, 2003, 283–284., és „Bárhol és bármilyen átfogóan kutassunk is a létező után, kutatásunk sehol sem lel rá a létre. Mindig csak a létezőre talál, mert magyarázatának szándéka szerint eleve makacsul ragaszkodik a létezőhöz. A létező azonban nem a létezőn fellelhető tulajdonság. A lét nem hagyja magát a létezőhöz hasonlóan tárgyilag elénk állítani és előállítani.” Uo., 285., valamint „Az egzakt gondolkodás csak a létezővel való kalkulálásba kapcsolódik bele, és kizárólag ezt szolgálja. [...] A kalkuláló gondolkodás önmagát szorítja bele abba a kényszerbe, hogy eljárásának következetessége folytán mindegyik urává legyen. Képtelen még csak sejteni is, hogy a kalkulálás minden kiszámíthatója már az e gondolkodás által minden egyes esetben kiszámolt összegeket és termékeket megelőzően is egy egészet képez; ennek egysége persze kiszámíthatatlan, s nem is engedi át önmagát és otthontalanságát a kalkulálás fogásainak [...] Nevezzük lényegi gondolkodásnak azt a gondolkodást, melynek gondolatai nemcsak nem kalkulárikusak, hanem egyenesen abból vannak meghatározva, ami a létezőt illetően más. Ez ahelyett, hogy a létezővel a létezőre számítana, önmagát a létben a lét igazságára szánja.” Uo., 288.
- 28 NEMES NAGY *Összegyűjtött versei. . . , i.m.*, 79.
- 29 Lásd: SCHEIN, *Nemes Nagy. . . , i.m.*, 84.
- 30 Több tanulmány is született kifejezetten ezt a jelenséget vizsgálva a költő lírájában. Pl. PRÁGAI Tamás, *A figyelem szenvedélye: Nemes Nagy Ágnes költészetéről*, Új Forrás, 1994/4, 17–22.
- 31 Lásd a fentebbi kijelentéseket az előző versszakról.
- 32 Lásd: KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Kultúra – mítosz – nyelviség: a kultúratudomány eredetéről*, Irodalomtörténet, 2010/1, 28. és 47–48.
- 33 Gondolhatunk itt pl. a földmérésre, ami a szerző költészetében „földmérő az égen” nyelvi alakban kerül elő, méghozzá a *Kettős világban* című versben. NEMES NAGY *Összegyűjtött versei. . . , i.m.*, 13–14.
- 34 Uo., 79–80.
- 35 Lásd: NEMES NAGY Ágnes, *Ekhnáton éjszakája: Lator László beszélgetése Nemes Nagy Ágnessel* = N. N. Á., *Az élők. . . , i.m.*, II, 396–397.
- 36 SCHEIN, *Nemes Nagy. . . , i.m.*, 18.
- 37 A tudományos vers marginalitását, hagyományának történetét és annak huszadik századi megújulását Chris Andrews könyve mutatja be részletesen. ANDREWS, *i. m.*
- 38 Az egyik Nemes Nagy Ágnessel készült interjúban a költő a pedagógiához való az átlagosnál sokkal pozitívabb viszonyáról vall, a Baár-Madasban eltöltött évekről mesélve. NEMES NAGY, *Látkép, gesztenyefával. . . , i.m.*, II, 200.
- 39 Az egyik költővel készült interjúból megtudhatjuk, hogy legfőképpen a pontos megnevezés, megismerés igénye vezette a tudományos nyelvzet költészetébe való beemeléséhez. NEMES NAGY Ágnes, *Megkérdztük Nemes Nagy Ágnest: Miért kontárkodik a tudomány dolgába a költő?* = N. N. Á., *Az élők. . . , i.m.*, II, 326.

Semság Tibor (1987, Cegléd): kritikákat és tanulmányokat ír. Az ELTE BTK doktorandusz hallgatója. Érdeklődési köre a 20. század irodalmának, főként lírájának az egzakt tudományok felőli inspirációinak felderítése.